

Қожан Алмат Әмірбекұлының «8D02201-Саяси философия» білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін ұсынылған «Заманауи Қазақстандағы жаңа өркениеттік үдерістерді философиялық талдау» тақырыбындағы диссертациялық жұмысының

АНДАТПАСЫ

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Қазіргі кездегі Қазақстандағы жаңа өркениеттік үдерістер өзге өркениеттермен салыстырылып, оның саяси және философиялық мәніне ғылыми пайымдаулар жасалады.

Диссертациялық зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазіргі Қазақстандағы өркениеттік үдерістердің философиялық мәнін зерделеу тәуелсіздік кезеңінде қалыптасқан әлеуметтік-мәдени, саяси және рухани өзгерістерді кешенді түрде түсіндіру қажеттілігінен туындайды. XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басында Қазақстан қоғамы түбегейлі трансформациялық кезеңді бастан өткерді. Кеңестік идеологиялық-өркениеттік жүйеден бас тарту, ұлттық мемлекеттіліктің орнығуы, жаһандану үдерістеріне белсенді кірігу және ұлттық бірегейлікті қайта айқындау – мұның барлығы өркениеттік сипаттағы терең өзгерістерді білдіреді.

Қазақстандық қоғамның қазіргі даму кезеңінде дәстүр мен жаңашылдықтың, ұлттық пен жаһандықтың, Шығыс пен Батыстың өзара ықпалдасуы ерекше сипатқа ие болып отыр. Осы үдерістердің философиялық мәнін ашу ұлттық дамудың әдіснамалық негіздерін айқындауға, сондай-ақ қазақстандық өркениеттік модельдің теориялық тұғырын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сондықтан аталған тақырып қазіргі философиялық ғылым үшін өзекті әрі теориялық-практикалық маңызы жоғары зерттеу бағыты болып табылады.

Шығыс өркениетіне тән дәстүршілдік, қауымдастыққа негізделген құндылықтар, руханилық пен моральдық жауапкершілік қағидаттары қазақ халқының тарихи мәдениетінде терең орныққан. Тәуелсіздік кезеңінде Қазақстан Батыс өркениетінің құқықтық мемлекет, азаматтық қоғам, демократиялық институттар, нарықтық экономика және рационалдық ойлау секілді құндылықтарын белсенді түрде қабылдады. Бұл үдеріс қазақстандық қоғамның өркениеттік болмысында құндылықтық дуализм мен синтез құбылысын тудырды.

Осы тұрғыда Қазақстанды Шығыс пен Батыс өркениеттерінің өзара ықпалдастығы аясында зерттеу елдің даму стратегиясын түсіндіру үшін аса маңызды. Мұндай талдау Қазақстан қоғамындағы дәстүр мен жаңашылдықтың, руханилық пен рационалдықтың, ұжымшылдық пен индивидуализмнің өзара байланысын философиялық тұрғыда пайымдауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл мәселенің өзектілігі жаһандану жағдайында өркениеттер арасындағы өзара әрекеттестіктің күшеюімен және мәдени шекаралардың шартты сипат алуымен де байланысты.

Еуразия өркениеттік тұжырымдамасы Қазақстанды біржақты мәдени модельдер арқылы емес, көпқабатты және динамикалық өркениеттік жүйе ретінде

түсіндіруге мүмкіндік береді. Қазақстанның тарихи дамуында көшпелі өркениеттің өзіндік философиялық мазмұны, табиғатпен үйлесімділікке негізделген дүниетаным, әлеуметтік қатынастардың ерекше формалары маңызды рөл атқарды. Қазақстанның өркениеттік даму жолын талдауда Шығыс елдерінің, әсіресе Қытай, Жапония, Малайзия Индонезия және Сингапур сияқты мемлекеттердің модернизациялық тәжірибесін философиялық тұрғыда салыстырмалы түрде қарастыру маңызды ғылыми мәнге ие. Бұл елдер XX–XXI ғасырларда дәстүрлі мәдени негіздерін сақтай отырып, экономикалық және әлеуметтік жаңғырудың өзіндік модельдерін қалыптастырды. Олардың тәжірибесі өркениеттік дамудың баламалы жолдарының мүмкін екендігін көрсетеді.

Малайзия, Индонезия, Сингапурдың даму жолдары исламдық өркениеттік құндылықтарды зайырлы мемлекеттік құрылыммен үйлестірудің өзіндік үлгілерін көрсетеді. Бұл елдерде дін, мәдени дәстүр және заманауи институттар арасында тепе-теңдік сақтауға ұмтылыс байқалады. Қазақстан үшін бұл тәжірибе көпконфессиялы қоғам жағдайында өркениеттік келісім мен мәдени плюрализмнің философиялық негіздерін зерттеуде өзекті.

Аталған елдердің тәжірибесін философиялық салыстырмалы талдау Қазақстанның өркениеттік даму моделін біржақты батыстандыруға немесе оқшаулануға қарсы қоятын, эволюциялық, синтездік және плюралистік модель ретінде негіздеуге мүмкіндік береді. Сондықтан Қытай, Жапония, Малайзия, Индонезия және Сингапур тәжірибесін зерттеу Қазақстанның қазіргі өркениеттік үдерістерін терең түсінуде аса маңызды деген пікірге келдік.

Диссертация тақырыбының зерттелу деңгейі. Диссертациялық зерттеудің мәселесі тақырыпты кешенді әрі синтездеуші тұрғыдан қарастыруды талап етеді. Сондықтан жұмысқа негіз ретінде философия тарихы, аксиология, этикалық теория, сондай-ақ мәдениет теориясы мен тарихында қалыптасқан идеялар мен тұжырымдамалар алынды. XX ғасыр заманауи қоғамның әлеуметтік-мәдени міндеттерін шешу қажеттілігіне байланысты адам өмірінің түрлі салаларындағы мәдениет пен өркениетке деген ерекше қызығушылықпен сипатталады.

Философиялық-мәдениеттанулық білім тарихындағы өркениеттік тәсіл Р. Лотце, В. Виндельбанд, Г. Риккерт, Ф. Ницше, Г. Коген, Э. Кассирер, Дж. Дьюи, Э. Фромм, Дж. Мур, М. Шелер, Н. Гартман, М. Вебер, П. Сорокин және т.б. белгілі батыс философтары мен әлеуметтанушыларының еңбектерінде көрініс тапқан. Қазақ мәдениетінің феномені философиялық-дүниетанымдық мұра және өркениеттік құбылыс ретінде өткен ғасырларда әл-Фараби, Қожа Ахмет Ясауи, Жүсіп Баласағұн, Абай Құнанбаев, Ш. Уәлиханов, Шәкәрім Құдайбердіұлы сынды ойшылдардың еңбектерінде көрініс тапса, қазіргі дәуірде А.Н. Нысанбаев, Г.К. Шалабаева, О. Сегізбаев, Қ.Ш. Нұрланова, Қ.Ұ. Әлжан, С.Ю. Колчигин, Т.Х. Ғабитов, Ж. Мұталипов, А.Т. Құлсариева, М.С. Орынбеков, С.Ш. Аязбекова, Б.Г. Нұржанов, Г.К. Әбдіғалиева, З.Н. Исмағамбетова, Ж.Ж. Молдабеков және т.б. ғалымдардың жұмыстарында зерттелген.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттері. Диссертациялық жұмыстың негізгі мақсаты – қазіргі Қазақстандағы өркениеттік үдерістердің философиялық мәнін кешенді түрде талдау, олардың ұлттық даму логикасындағы орнын, құндылықтық бағдарларын және өркениеттік модель ретіндегі ерекшеліктерін онтологиялық, аксиологиялық және мәдени-тарихи тұрғыдан негіздеу.

Зерттеу мақсатына қол жеткізу үшін келесі негізгі міндеттер айқындалады:

- «Өркениет» ұғымының философиялық мазмұнын және оны зерттеудің негізгі теориялық-әдіснамалық тәсілдерін (өркениеттік, мәдени-тарихи (дәстүр мен сабақтастық), жүйелік, толеранттылық пен мультикультурализм, синтездік) саралау;

- Әлемдік философиялық ойдағы өркениет теорияларының (О. Шпенглер, А. Тойнби, П. Сорокин, С. Хантингтон, И. Валлерстайн, Ш. Айзенштадт, Л.Гумилев) Қазақстандық өркениеттік даму әлеуетін талдаудағы әдіснамалық мүмкіндіктерін айқындау;

- Қазақстан қоғамындағы өркениеттік үдерістердің тарихи-философиялық алғышарттарын және тәуелсіздікке дейінгі және кейінгі кезеңдердегі трансформациялық ерекшеліктерін анықтау;

- Қазіргі Қазақстанның Шығыс пен Батыс өркениеттері аясындағы орны мен философиялық мәнін талдау;

- Қазақстанды Еуразия өркениетінің құрамдас бөлігі ретінде қарастырудың теориялық негіздерін және оның ұлттық даму моделіне ықпалын көрсету;

- Батыстандыру, вестернизация және жаһандану жағдайындағы Қазақстанның өркениеттік бейімделу ерекшеліктерін философиялық тұрғыда талдау;

- Қытай, Жапония, Малайзия, Индонезия, Сингапур сияқты елдердің өркениеттік даму тәжірибесін салыстырмалы философиялық талдау арқылы Қазақстандық модельдің баламалылығын негіздеу;

- Қазақстандық өркениеттік даму моделінің негізгі әдіснамалық қағидаттарын (сабақтастық, синтез, эволюциялық даму, ашықтық пен плюрализм) философиялық тұрғыда жүйелеу;

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негіздері. Диссертацияда негізінен компаративистика әдісі қолданылды. Салыстыру, ұқсастық, шендестіру, диалог пен параллелизмге негізделген компаративистік әдіснама түрлі философиялық дәстүрлерді біртұтас дүниенің бөліктері ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Философия жалпыадамзаттық құндылықтардың әмбебаптануы аясындағы «жаһандық контексте» жұмыс істеуге және оларды мәдени әртүрлілік тұрғысынан зерделеуге жол ашады. Аталған әдіс батыс және шығыс философиясының идеяларын салыстыру үшін қолданылды.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы.

Аталған диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы қазіргі Қазақстандағы өркениеттік үдерістерді философиялық тұрғыда кешенді, жүйелі және пәнаралық

тәсіл негізінде талдаумен айқындалады. Зерттеу барысында келесі жаңа ғылыми нәтижелерге қол жеткізілді:

- Қазақстанның өркениеттік болмысы Шығыс пен Батыс өркениеттерінің шекаралық кеңістігінде қалыптасқан көпқабатты феномен ретінде талданып, оның мәдени-рухани және әлеуметтік-философиялық ерекшеліктері жүйеленді.

- Қазақстанды Еуразия өркениетінің құрамдас бөлігі ретінде қарастырудың философиялық негіздері жаңаша пайымдалып, көшпелі мәдениеттің өркениеттік дамудағы онтологиялық және дүниетанымдық маңызы ашып көрсетілді.

- Батыстандыру мен жаһандану жағдайындағы Қазақстанның өркениеттік дамуы мәдени ассимиляция емес, ұлттық мәдени кодты сақтай отырып жүзеге асатын бейімделгіш модернизация ретінде дәлелденді.

- Қытай, Жапония, Малайзия, Индонезия, Сингапур секілді елдерінің өркениеттік даму тәжірибелерімен салыстырмалы философиялық талдау жүргізу арқылы Қазақстандық модельдің баламалылығы мен әмбебап емес сипаты негізделді.

- Қазақстандық өркениеттік даму моделінің әдіснамалық негізін құрайтын сабақтастық, синтез, эволюциялық даму, ашықтық және плюрализм қағидаттары философиялық тұрғыда жүйеленіп, олардың өзара байланысы дәлелденді.

- Қазіргі Қазақстандағы өркениеттік үдерістердің ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы рөлі философиялық деңгейде тұжырымдалып, өркениеттік бағдардың қоғамдық келісім мен мәдени тұтастықты қамтамасыз етудегі маңызы көрсетілді.

- Қазақстандық өркениеттік даму үлгісі көптік модернділік тұжырымдамасы аясында негізделіп, оны ұлттық философиялық дискурсқа енгізудің теориялық маңызы айқындалды.

Қорғауға ұсынылатын ғылыми тұжырымдар:

- Қазақстандық өркениеттік даму сызықтық немесе біржақты модернизациялық модельге сәйкес келмейді. Ол тарихи сабақтастыққа негізделген, дәстүр мен жаңашылдықтың өзара ықпалдасуы арқылы жүзеге асатын эволюциялық сипаттағы синтездік даму үлгісі ретінде айқындалады.

- Қазақстанның өркениеттік болмысы Шығыс пен Батыс өркениеттерінің тоғысында қалыптасқан. Шығысқа тән руханилық, қауымдастықтық және дәстүршілдік құндылықтар Батыстың рационалдық, құқықтық мемлекет және азаматтық қоғам қағидаттарымен өзара ықпалдасып, қазақстандық өркениеттік дамудың өзіндік философиялық моделін қалыптастырады.

- Қазақстанды Еуразия өркениетінің құрамдас бөлігі ретінде қарастыру оның тарихи-мәдени дамуын біржақты өркениеттік схемалардан тыс түсіндіруге мүмкіндік береді. Бұл тәсіл көшпелі мәдениеттің философиялық маңызын, мәдениеттер диалогы мен өркениеттік көпқабаттылықты айқындауға негіз болады.

- Батыстандыру, вестернизация және жаһандану жағдайында Қазақстанның өркениеттік дамуы мәдени ассимиляцияға емес, ұлттық мәдени кодты сақтай

отырып жүзеге асырылатын бейімделгіш және рефлексивті модернизацияға негізделген. Бұл қазақстандық өркениеттік модельдің тұрақтылығы мен өміршендігін қамтамасыз етеді.

- Қытай, Жапония, Малайзия, Индонезия және Сингапур сияқты елдердің даму тәжірибесі өркениеттік дамудың әмбебап бір ғана жолы жоқ екенін көрсетеді. Қазақстан үшін бұл тәжірибелер баламалы модернизацияның философиялық мүмкіндігін айқындап, ұлттық өркениеттік даму моделін салыстырмалы тұрғыда негіздеуге мүмкіндік береді.

- Қазақстандық өркениеттік даму моделінің әдіснамалық негізін дәстүр мен сабақтастық, толеранттылық және мультикультурализм, синтез қағидаттары құрайды. Бұл қағидаттар қоғамның тарихи жадын сақтай отырып, жаһандық өркениеттік үдерістерге үйлесімді кірігуін қамтамасыз етеді.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы.

Өркениеттік таңдау мәселесін зерттеу және оның мәнін ашу өркениет феноменін тұтас әрі нақты түсінуге, қазіргі Қазақстан өркениетінің гуманистік бағыттарын нығайтуға көмектеседі. Зерттеу барысында қол жеткізілген нәтижелер мәдениет теориясының әлеуметтік және әлеуметтік-психологиялық аспектілерін тереңдетіп зерттеуде, сондай-ақ кең ауқымды мәселелерді қарастыруда қолданылуы мүмкін.

Жұмыстың практикалық маңыздылығы — ондағы идеялардың тәрбие жүйелерін жоспарлауда, қоғамның адамгершілік мәдениетін көтеруге бағытталған іс-шараларда қолданылу мүмкіндігінде. Жұмыс материалы оқу орындарында арнайы курстар мен семинарлар дайындауға, философия, мәдениеттану және этика пәндерін оқытуға негіз бола алады. Жекелеген қағидалар оқу құралдарына енгізілуі мүмкін.

Зерттеу нәтижелерінің сыннан өтуі және жариялануы.

Диссертациялық жұмыстың ғылыми нәтижелері ғылыми-практикалық конференцияларда, ғылыми басылымдарда жарияланды. Зерттеу тақырыбы бойынша 4 мақала жарық көрді. Оның ішінде ҚР БҒМ Ғылым және жоғары білім саласында сапаны қамтамасыз ету Комитеті ұсынған журналдарда — 4 («Адам әлемі», «Қарағанды университеті хабаршысы. Тарих. Философия сериясында»); Scopus мәліметтер базасына кіретін «The Pharos journal of Teology» журналында 1 мақала жарияланды.

Зерттеу жұмысының талқылануы. Диссертация әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Философия және саясаттану факультетінің дінтану және мәдениеттану кафедрасы және философия кафедрасының 2026 жылдың 25 ақпанында кеңейтілген мәжілісінде (№7 хаттама) талқыланып, қорғауға ұсынылды.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы мен көлемі. Зерттеу жұмысы кіріспеден, 3 тараудан, қорытынды, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады. Жалпы көлемі — 152 бет.